

Honoré de Balzac. *Nicht Bette*. Vertaald, geannoteerd en van een nawoord voorzien door Hans van Pinxteren. Athenaeum - Polak & Van Gennep
Honoré de Balzac. *Reis van Parijs naar Java*. Vertaling en nawoord Paul de Bruin. Voetnoot

De beroemdste zin die Honoré de Balzac (1799-1851) heeft geschreven, staat aan het slot van zijn roman *Le Père Goriot*. Op het kerkhof Père Lachaise, waar hij zojuist de door zijn beminde dochters verlaten 'vader' Goriot heeft begraven, kijkt de jonge held Eugène de Rastignac uit over Parijs en zegt: 'Nu gaat het tussen jou en mij'.

Dat de wereld bestaat uit 'een verzameling van slachtoffers en schurken', heeft hij dan al vernomen van de sinistere schurk Vautrin. Het Leven is een strijd die weinig ruimte laat voor scrupules. Wie geen 'slachtoffer' wil worden, moet niet alleen wilskrachtig zijn maar ook sluw en zo nodig meedogenloos. Rastignac, verlost van zijn uit de provincie meegenomen illusies, heeft zijn les geleerd. Hij zal eindigen als een rijk en aanzienlijk man, minister van Justitie en pair de France, voorzien van een lijfrente van driehonderd duizend livres.

Andere jonge helden daarentegen zijn minder fortuinlijk, zoals de ijdele en zwakke, maar door de vrouwen gekoesterde dichter Lucien de Rubempré, de hoofdpersoon van *Illusions perdues* die in *Splendeurs et misères des courtisanes* zelfmoord zal plegen. Het staat nooit bij voorbaat vast wat de uitkomst van de strijd zal zijn. De ene keer wint de held, de andere keer Parijs.

Balzac zelf had iets van beide helden. Hij was een dichter als Rubempré, maar met de ambitie en de wilskracht van Rastignac. Zijn grote voorbeeld was Napoleon, de luitenant uit Corsica die het tot keizer van Frankrijk had gebracht en daardoor de jeugdige ambitie in Frankrijk van elke natuurlijke rem beroofde. Bekend is het onderschrift op het borstbeeld van Bonaparte dat Balzac in zijn werkkamer had staan: 'Wat hij met het zwaard is begonnen, zal ik voltooiën met de pen'. In een brief uit 1833 schreef hij: 'Ik wil de intellectuele wereld in Europa regeren, nog twee jaar geduld en arbeid en ik loop over alle hoofden van degenen die mijn handen willen binden en mijn vlucht vertragen'.

Romans en verhalen waren zijn wapens. In amper twintig jaar schreef hij er meer dan negentig, tezamen ruim twaalfduizend bladzijden dundruk, die vanaf 1842 werden verenigd in het grotere verband van de *Comédie humaine*. Een imaginaire, maar als twee druppels water op de werkelijkheid lijkende wereld naast de bestaande, bevolkt door duizenden fictieve en reële personages. Dit titanenwerk heeft Balzac, naast Dickens en Stendhal, tot een van uitvinders van de moderne realistische roman gemaakt.

Toch is het realisme (Balzac zag zichzelf als de 'secretaris' van de geschiedenis) slechts één kant van zijn schrijverschap. De andere kant bestaat uit een zeer romantische verbeeldingskracht, die binnen de *Comédie humaine* allerminst ontbreekt, maar die in sommige minder bekende teksten daarbuiten duidelijker tot uiting komt. Bijvoorbeeld in de curieuze *Voyage de Paris à Java* uit 1832, waarvan onlangs een Nederlandse vertaling is verschenen.

Het Java van Balzac heeft weinig te maken met de realiteit van Nederlands-

Indië. Met zijn mooie, langharige, 'vampierachtige' vrouwen, zijn rijstvogeltjes en zijn giftige bomen is Java veranderd in een wellustig exotisch paradijs, waar genietingen lokken die in het 'onmachtige' Europa niet tot de mogelijkheden behoren. 'Een reisboek is een fabeldier waarbij de verbeelding op de vliegende rug moet klimmen', schrijft Balzac. Het Java, waarheen zijn denkbeeldige reis voert, wijst vooruit naar de 'kunstmatige paradijzen' die later door Baudelaire werden bezongen. Dezelfde Baudelaire die uitdrukkelijk de aandacht zou vestigen op de 'visionaire' kanten van Balzacs schrijverschap.

Baudelaire heeft gelijk. Balzac was evenzeer een romantische 'ziener' als een realist. Maar het zou een vergissing zijn die visionaire bevlogenheid los te koppelen van het realisme. Elk literair beeld van de werkelijkheid berust op een bepaalde visie, en niet op een klakkeloze imitatie. Bij Balzac wordt die visie vooral gekleurd door de verloedering die Frankrijk volgens hem had getroffen na de val van Napoleon.

De keuze voor de pen en niet voor het zwaard, was daarom niet alleen een keuze, maar ook bittere noodzaak. De heroïsche tijden van Revolutie en Empire waren voorgoed voorbij. Hoogstens op het figuurlijke 'slagveld' van de literatuur kon iemand zijn ambitie nog najagen, zonder gecorrumpeerd te raken. Overal elders regeerde het geld of zoals Balzac het een van zijn personages in *La Cousine Bette* laat zeggen: 'het heilige, aanbiddelijke, solide, lieflijke, charmante, edele, jonge, almachtige vijf Frankstuk'.

De meeste romans en verhalen van de *Comédie humaine* spelen zich af tijdens de Restauratie, toen het verval oftewel de verburgerlijking van de aristocratie een aanvang had genomen, maar Balzac schreef ze bijna alle na de revolutie van 1830, die de reactionaire Charles X verving door de 'burger-koning' Louis-Philippe. In zijn romans en verhalen is de macht van het geld dan ook alomtegenwoordig. Ik ken geen andere literatuur, waarin het geld zo'n opvallende, letterlijk kapitale rol speelt. Hoewel de betekenis van het geld sinds de negentiende eeuw beslist niet is afgenomen, hebben de schrijvers het er tegenwoordig nog maar zelden over, althans in hun boeken. Zijn we schijnheiliger geworden of kan het ons minder schelen?

Balzac is nooit schijnheilig als het om geld gaat; elke gêne op dit gebied was hem vreemd. En dat geld hem kon schelen, daarover kan geen enkele twijfel bestaan. Ook in zijn brieven, zelfs zijn liefdesbrieven aan Madame Hanska, de rijke, op een landgoed in de Oekraïne wonende Poolse gravin die hij hoopte ooit te zullen trouwen, gaat het voortdurend over geld. Hoeveel hij hoopt te verdienen, hoeveel hij nog moet afbetalen, hoeveel iets gekost heeft. Balzac kan niets noemen, zonder er onmiddellijk een prijs bij te vermelden. Niemand lijkt beter dan hijzelf het gelijk te belichamen van zijn eigen stelling over de macht van het geld.

Voor Balzac betekende geld macht en het is onmiskenbaar dat het geld macht had over hem, al was het alleen maar vanwege de schulden die hij in de loop van de tijd had verzameld. Zo handig als sommige van zijn helden zich weten te redden, zo naïef en onbesuisd was hij zelf in zakelijk opzicht. Hij waagde zijn geluk als uitgever en als drukker, hij begon tot twee maal toe een eigen tijdschrift, maar al deze pogingen mislukten en vergrootten de schuldenlast, die verder gestadig toenam doordat Balzac het geld dat hij wél verdiende in grenzeloos optimisme over de balk

placht te smijten.

De redding moest komen van het schrijven en van het huwelijk met de gefortuneerde Madame Hanska. Als een literaire 'dwangarbeider' bracht hij talloze nachten door met de pen in de hand. Gestoken in een monnikspij, schreef Balzac tien, soms zelfs twintig uur aan een stuk, om te kunnen voldoen aan alle contracten die hij met uitgevers en kranten had afgesloten. Eindeloze koppen koffie moesten hem wakker houden, en dat niet alleen: de koffie stimuleerde ook zijn verbeelding, zo blijkt tenminste uit de *Voyage de Paris à Java*.

Koffie 'verschafft je een koortsachtige opwindung. Hij komt je hersens binnen als een losgeslagen vrouw. Wanneer hij aanvalt, slaat de verbeelding met verwarde haren op hol, trekt haar kleren uit, wringt zich in bochten, ze lijkt wel een python, en op dat inspirerende hoogtepunt ziet een dichter zijn vermogens zich verhonderdvoudigen, maar het is een dronkenschap van de geest, zoals wijn leidt tot dronkenschap van het lichaam'.

Onder zulke omstandigheden moet - in 1846 - de eveneens onlangs vertaalde roman *La Cousine Bette* zijn ontstaan, een van Balzacs laatste meesterwerken. Samen met *Le Cousin Pons* vormt de roman het tweeluik 'Les parents pauvres', waarin de schrijver zich van zijn zwartste kant laat zien. In literair opzicht is dat vaak zijn beste kant. Menselijke slechtheid en rampspoed stimuleerden hem niet minder dan koffie.

La Cousine Bette is een adembenemend melodrama, waarin een keurige familie te gronde wordt gericht door de ongeneeslijke wellust van de heer des huizes en de heimelijke wraakzucht van een ongetrouwde en verbitterde nicht. Het aardige is dat deze nicht Bette, bijgenaamd 'de Geit', door de familieleden juist als een loyale vertouweling en een beschermengel wordt gezien, met als gevolg dat zij tegen het eind van de roman snikkend rond haar sterfbed staan.

Van Bette schrijft Balzac dat zij 'heerste, net als de jezuieten, in het verborgene'. Pas de niets verhullende blik van de schrijver legt de waarheid bloot, getuige een karakteristieke zin als de volgende: 'Hortenses ogen vulden zich met tranen, en van die aanblik genoot Bette met volle teugen, zoals een kat slobbert van de melk'. Voordien is Bette dan al afgeschilderd als een primitieve 'natuurmens', gedreven door slechts één passie: afgunst jegens haar even mooie als deugdzame nicht Adeline, die getrouwd is met de wellustige baron Hulot.

Ooit een hoge ambtenaar van Napoleon, ruïneert deze Hulot zichzelf en zijn familie door fortuinen uit te geven aan zijn maîtresses, die hem op hun beurt gewetenloos bedriegen. Het kost nicht Bette niet veel moeite om hem stiekem tot instrument van haar wraak te maken, nadat hij verliefd is geworden op haar buurvrouw, de doortrapte, maar beeldschone Valérie Marneffe. De plot van de roman, vol list, bedrog en zelfs een dubbele gifmoord, herinnert aan die van een boulevardstuk, zoals wel vaker bij Balzac, maar dat vergeet en vergeef je moeiteloos dankzij de energie en de vaart, waarmee het verhaal op zijn fatale ontknoping afstevent.

In het voorwoord bij de *Comédie humaine* betoogt Balzac dat de schrijver niet alleen de 'secretaris' van de historie, maar ook de 'leermeester van de mens' moet zijn. Katholicisme en monarchie worden door hem aangeprezen als de twee onmisbare

pijlers van de samenleving. Hij verdedigt zich daarom tegen het verwijt van 'immoraliteit', dat elke 'dappere' schrijver naar het hoofd krijgt geslingerd, en hij wijst erop dat bij hem de misdaad nooit ongestraft blijft. Inderdaad, in *La Cousine Bette* krijgen de schurken tenslotte niet de kans de vruchten te plukken van hun boosaardige intriges.

Een zoetsappig moralist blijkt Balzac echter niet, want ook de deugd loopt haar beloning mis. De onwaarschijnlijk nobele en vrome Adeline geeft van ontzetting geest, nadat zij op de laatste bladzijde haar ogenschijnlijk tot inkeer gekomen echtgenoot betrapt met de keukenmeid. Alleen deze onverbetelijke rokkenjager mag in zijn ondeugd volharden, zonder daarvoor expliciet te worden gestraft. Ware hartstochten lenen zich nu eenmaal niet voor verbetering, lijkt Balzac te willen zeggen. Daaraan kun je ze zelfs herkennen, ze zijn sterker dan de wil. En hoewel zulke hartstochtelijke karakters (waarvan er méér voorkomen in de *Comédie humaine*) steevast bereid zijn alles en iedereen aan hun passie te offeren, louter negatief komen ze er bij Balzac niet af.

Ook baron Hulot krijgt op een gegeven moment, nog wel wanneer hij volledig aan de grond zit, een compliment van een van zijn vroegere maîtresses: 'Je bent dan wel een schobbejak, maar je hebt een hart in je lijf! Nou, ik zie liever zo'n verkwister als jij, die dol op vrouwen is, dan de kille, harteloze bankiers die zo deugdzaam heten te zijn, en die duizenden families ruïneren met hun spoorwegen, die van goud zijn voor henzelf en ijzer voor die arme drommels!'

Uit dit laatste spreekt ongetwijfeld enige persoonlijke wrok, want Balzac had een deel van zijn geld belegd in spoorweg-aandelen die tegen zijn verwachting in weigerden te stijgen en hem een forse winst te bezorgen. Maar de waardering voor de hartstocht wijst op iets anders, iets dat op een meer intieme manier met hemzelf te maken heeft. De hartstocht die in *La Cousine Bette* de gedaante aanneemt van de wellust, in *La Recherche de l'Absolu* die van een alchimistische queeste en in *Le Père Goriot* die van een buitensporige vaderliefde, is dezelfde als de hartstocht die zich tijdens het schrijven van Balzac meester maakte.

Hij mocht dan, zoals hij in zijn brieven via uitvoerige calculaties demonstreert, voor het geld schrijven, zodra hij de pen greep nam de hartstocht van de verbeelding het over en werd hij de ambitieuze ziener, die voor zijn geestesoog een papieren wereld ter verovering zag opdoemen. Berekening en eigenbelang weken voor de luister van dit visioen, dat zijn waarde in zichzelf vindt, zoals iedere lezer van de *Comédie humaine* nog altijd kan vaststellen.

En net als zijn verzonnen helden is ook Balzac aan zijn hartstocht te gronde gegaan. Het werk aan zijn boeken had hem fysiek en geestelijk uitgeput, de koffie had zijn maag bedorven en Madame Hanska (met wie hij op 14 maart 1850 eindelijk in het huwelijk trad, achttien jaar na de ontvangst van haar eerste brief, ondertekend met het intrigerende 'L'Etrangère') had hem te lang laten wachten. Negen maanden na de bruiloft stierf de schrijver in het huis, dat hij speciaal voor haar had gekocht en - veel te duur en veel te opzichtig - had laten inrichten.

Dit jaar is het tweehonderd jaar geleden dat Balzac - op 20 mei 1799 in Tours - werd geboren. In Frankrijk wemelt het van colloquia, tentoonstellingen, studies en

heruitgaven van zijn werk. In Nederland mogen we blij zijn met deze twee nieuwe vertalingen, respectievelijk van Paul de Bruin en Hans van Pinxteren, die beiden op vakkundige wijze twee delen hebben ontsloten van het enorme oeuvre, waarmee Balzac tijdens zijn leven de strijd tegen Parijs heeft uitgevochten. Een strijd die uiteindelijk door Parijs noch Balzac, maar door de literatuur zou worden gewonnen.

(NRC Handelsblad, 2-7-1999)